

Säännöt eivät ole säännönmukaisuuksia, eikä kielitiede ole luonnontiede

Artikkeliani »Onko synkroninen kielitiede luonteeltaan empiiristä?» koskevassa vastineessaan Bengt-Olof Qvarnström esittää kaksi teesiä, joiden hän katsoo koituvan turmiollisiksi esittämälleni synkronisen transformationaalien kielitieteen ei-positiiviselle tulkinnalle: a) Kielen sääntöihin viittaavat (sääntö)lauseet ovat samanlaisia empiirisiä hypoteeseja kuin luonnossa vallitseviin säännönmukaisuuksiin viittaavat lauseet. b) Kielitieteelliset kuvaukset ovat luonnontieteellisessä mielessä testattavia, ts. tietyn korpuksen kuvauksen yhteydessä syntynyt kielioppi testataan tarkastamalla, päteekö se myös korpuksen ulkopuolisessa kielellisessä aineistossa. — Nämä molemmat teesit kumosin jo artikkelini sivuilla 5—8. Mutta koska Q. ei ole näköjään ymmärtänyt minua, yritän nyt kumota samaiset teesit hieman havainnollisemmalla tavalla.

Ensiksikin meidän on tehtävä periaatteellinen ero luonnon säännönmukaisuuksien (= »regularities») ja kielen sääntöjen (= »rules») välillä. Säännönmukaisuuden tunnusmerkkinä on se, että sitä koskeva

tietomme on hypoteettista: yksikin vastausmerkki riittää kumoamaan säännönmukaisuutta koskevan (universaalien) hypoteesin. Esim. hypoteesi »Kaikki kuumennetut metallipalat laajenevat» kumoutuu, jos löytyy kuumennettu metallipala, joka ei laajene. Sitä vastoin (kielen) säännön tunnusmerkkinä on se, että sitä voidaan rikkoa, ilman että siihen viittaava sääntölause kumoutuu. Esim. sääntölause »Suomen kielen kieltolauseen objekti on partitiivissa» ei suinkaan kumoudu, mikäli jostain syystä satun kuulemaan tai lukemaan lauseen *»Mikko ei syönyt puurolle». Tällainen lause — ja tarkemmin sanoen siinä esiintyvän »objektin» sija — on *epäkorrekti*. Epäkorrekti l. säännönvastainen muoto ei pysty kumoamaan yhtään ainoaa sääntölauseetta. Toisaalta myöskään korrekti l. tietyn säännön kanssa yhtäpitävä muoto ei pysty kumoamaan sääntölauseetta, joka totuudenmukaisesti viittaa kyseiseen sääntöön; ja kieli-intuitiomme perusteella tiedämme kumoamattomasti sääntölauseiden totuuden tai epätotuuden. Toisin sanoen todet sääntölauseet ovat välttämättä tosia, kun taas epätodet sääntölauseet, esim. »Suomen kielen kieltolauseen objekti on allatiivissa», ovat välttämättä epätosia.

Q:n väite, että kielentutkija saa oman äidinkieltensä säännöt selville vain muita ihmisiä tarkkailemalla ja että niihin viittaavat sääntölauseet siksi ovat empiirisiä hypoteeseja, osoittaa ensiksikin, että hän sekoittaa toisiinsa sääntöjen oppimisen ja niiden hallitsemisen, ja toiseksi, että hän ei ole vielä kukaan vapautunut bloomfieldiläisestä korpus-ajattelusta. Yksi transformatioteorian keskeisistä oivalluksista on se, että kielitieteen tutkimuskohteena on (käytännössä tutkijan itsensä) kieli-intuitio eikä jokin enemmän tai vähemmän satunnainen korpus.

Yrittäessään hieman Q:n tavoin osoittaa, että kielitiede on aito positivistinen tiede, Chomsky on eräässä yhteydessä todennut, että kuten mikä tahansa luonnontiede se selittää havaittavia tapahtumia johtamalla ne tieteellisestä teoriasta,

so. tässä tapauksessa kieliepistä; ja tällainen havaittava kielellinen tapahtuma on se, että jokin on puhunnos (»the observable events are that such and such is an utterance»). Edellä sanomani perusteella voimme jo nähdä, missä virhe piilee. Kielitiede ei ilmeisestikään tutki puhunnoksia sinänsä vaan *korrekteja* puhunnoksia. Epäkorrektit puhunnokset (kuten Q:n mainitsema *»ei koska ja että») siirretään tarkastelun ulkopuolelle *kieli-intuition* perusteella; ja syynä niiden sivuuttamiseen on se, että ne ovat (intuitiivisti tiedettyjen) sääntöjen vastaisia. Koska säännöt määräävät, mitkä puhunnokset ovat korrekteja ja mitkä eivät, ja koska ne siis ovat tässä mielessä primäärejä yksityisiin puhunnoksiin verrattuina, on itse asiassa harhaanjohtavaa sanoa — kuten juuri yllä sanoin — että kielitiede tutkii korrekteja puhunnoksia. Oikeampaa on sanoa, että kielitiede tutkii sääntöjä, ts. sääntöihin kohdistuvaa kieli-intuitiota. Luonnontieteissä tilanne on päinvastainen: yksityiset esiintymät määräävät, mitkä oletetut säännönmukaisuudet ovat tosia ja mitkä eivät.

Näemme siis, että säännöt ja säännönmukaisuudet ovat käsitteellisesti erilaiset. Sääntöihin kohdistuva tieto on intuitiivista ja kumoamatonta; sääntöjen olemassaolo ja distinktion »korrekti — epäkorrekti» olemassaolo edellyttävät toinen toistaan. Säännönmukaisuuksiin kohdistuva tieto on empiiristä, so. havaintoon perustuvaa ja kumoutuvaa; säännönmukaisuuksien kannalta distinktiolle »korrekti — epäkorrekti» ei löydy minkäänlaista käyttöä.

Q. yrittää yksityiskohtaisemmin todistella sääntölauseen »Suomen kielen kieltolauseen objekti on partitiivissa» empiiristä luonnetta vetoamalla siihen, että voidaan kuvitella suomen kielen olevan sellainen, että lauseet »A on kieltolauseen objekti» ja »A ei ole partitiivissa» olisivat molemmat tosia. Mutta tässä Q. tekee ilmeisen ajatusvirheen. Äskeisellä argumentaatiollaan hän ei suinkaan osoita, että kieltolauseen objektin sijaa koskeva sääntölau-

seemme olisi luonteeltaan empiirinen, vaan hän osoittaa ainoastaan sen, että se sääntö, johon tämä sääntölause viittaa, voidaan kuvitella korvattavaksi toisella säännöllä; ja tähän uuteen sääntöön viittaava uusi sääntölause olisi luonnollisesti aivan samalla tavalla välttämättä tosi eli ei-empiirinen kuin nykyinen sääntölauseemme. Todistaakseen teesinsä Q. joutuu siis huomaamattaan olettamaan, että kielen (sääntöjen) on muututtava. Mutta synkronisen tarkastelutavan kannalta tällainen olettaus on luvaton. Luonnontieteisiin sovellettuna Q:n ajattelutapa merkitsisi sitä, että hypoteesi voisi olla epätosi vain, mikäli luonnon säännönmukaisuudet muuttuisivat. Mutta tämäkin olisi ajatusvirhe: säännönmukaisuuksien muuttuminen ei itse asiassa voisikaan tehdä hypoteesia epätodeksi, sillä tämä viittasi niihin säännönmukaisuuksiin, jotka vallitsivat ennen muutosta.

Samaan tulokseen päädytään myös tarkastelemalla sitä kokonaisuutta, johon sääntö sisältyy. Q. olisi ilmeisesti valmis sanomaan, että pokeripelin voidaan kuvitella olevan sellainen, että nykyisten sääntöjen vastaisesti täyskäsi voittaisi värisuoran. Mutta eihän tämä toteamus tietenkään osoita sitä, että nykyisiin sääntöihin viittaavat lauseet olisivat luonteeltaan empiiriset ja voisivat siis mahdollisesti osoittautua epätodeksi. Pikemminkin olisi tällöin termeille »täyskäsi» ja »värisuora» ja siten myös termille »pokeripeli» annettu uusi merkitys, ts. peliä olisi muutettu. Q:n ajattelutavan mukaan pitäisi yhtä hyvin olla mahdollista kuvitella suomen kielen olevan sellainen, että puolet sen säännöistä — tai saman tien kaikki sen säännöt — olisivat toiset kuin ne ovat. Kai on selvää, ettei tällöin olisi enää mitään järkeä puhua *suomen* kielestä. Mitään perusteluita esittämättä Q. väittää virheelliseksi sellaista käsitystä, jonka mukaan sääntö tulkitaan kieltä *määritteleväksi* piirteeksi. Mutta käsitetäänpä kieli sitten sääntösystemiksi tai tästä johdettujen lauseiden joukoksi, on kuitenkin päivän selvää, että — toisin kuin Q. väittää —

kieli A, jonka säännöt ovat erilaiset kuin kielen B säännöt, ei voi olla identtinen kielen B kanssa. Juuri tätähän tarkoittaa Saussuren tuttu lause »La langue est un système où tout se tient»: kun yhtä osaa (= sääntöä) muutetaan, kokonaisuus muuttuu. (On yleensäkin tarkoituksenmukaista Saussuren ja myöhemmän Wittgensteinin tavoin rinnastaa kieli peleihin eikä luonnontapahtumiin.) Q:n esittämä vertaus luonnontieteisiin on epäonnistunut, sillä säännönmukaisuudet eivät voi vastaavalla tavalla määritellä »luonnon» käsitettä siitä yksinkertaisesta syystä, että toisin kuin sääntöjä me emme voi tietää niitä kumoamattomiksi.

Koska edellä käsitelty sääntölauseemme on välttämättä tosi, se ei voi olla empiirinen hypoteesi eikä se siis myöskään voi esiintyä Hempelin selitysmallin explanansosassa sen enempää kuin sen explananduminaan. Ja koska kielitiede tutkii sääntöjä, joihin tällaiset lauseet viittaavat, kielitiede ei siis myöskään voi olla positivistisessä mielessä empiirinen tiede. Yksi positivistien empiiriselle tieteelle asettama kriteeri (jollaista Q. rupeaa aivan suotta omin päin sorvailemaan) on nimittäin luonnollisesti se, että tämän tieteen puitteissa voidaan soveltaa Hempelin selitysmallia, so. joko sen deduktiivis-nomologista tai induktiivis-statistista versiota.

Se, mitä olen edellä sanonut, kumoa nähdäkseni Q:n ensimmäisen teesin. Selvyyden vuoksi totean kuitenkin vielä, että distinktioiden »sääntö — säännönmukaisuus» ja »sääntölause — hypoteesi» lisäksi joudutaan kielitieteen teoriassa vielä tekemään distinktio »sääntölause — kieliopin sääntö». Ne sääntölauseet, joista olen edellä puhunut, edustavat intuitiivisia ja kumoamatonta kielellistä tietoa; tällaisia sääntölauseita vastaavia sääntöjä on jokaisessa kielessä epäluukuinen määrä. Toisaalta siitä, että (intuitiivisesti) tiedän, jotain, ei suinkaan seuraa, että myös tiedän, miten kyseinen tietoni voidaan kuvata parhaalla mahdollisella, so. yksinkertaisimmalla ja yleisimmällä tavalla. Kielioppi on tällainen yksinkertainen ja yleinen

kuvaus. Sen sisältämät säännöt ovat teoreettisia, eikä meillä ole näistä säännöistä intuitiivisia tietoa. Tästä syystä ne voidaan kumota, toisin kuin sääntölauseet. Ne kumotaan osoittamalla, että niiden muodostama kielioppi ei ole paras mahdollinen, ts. esimerkiksi osoittamalla, että kyseinen kielioppi joko ei tuota kielen kaikkia korrekkeja lauseita tai tuottaa korrekten lauseiden lisäksi myös epäkorrekkeja lauseita. Kieliopin kirjoittaminen voidaan samastaa »eksplikaatioksi» nimitettyyn analyysioperaatioon. Kieli, so. kielen intuitiivisesti tiedetty sääntö- ja käsitejärjestelmä, on analyysin kohde eli ns. explicandum. Kielioppi on analyysin tulos eli ns. explicatum. Eksplikaation ns. adekvaattiuskriteereinä toimivat välttämättä todet lauseet, joiden välttämättömyys on eksplikaatioon ryhdyttäessä vain intuitiivisesti tiedettyä, osoitetaan explicatumin avulla formaalisti välttämättömiksi. Adekvaattiuskriteerejä ovat sekä sääntölauseet (esim. »Suomen kielen kieltolauseen objekti on partitiivissa») että yksityisiä puhunnoksia koskevat toteamukset (esim. »'Poika juoksee' on suomen kielen lause»). Analyttisen filosofian harastamiin eksplikaatioihin verrattuna kielitieteellisellä eksplikaatiolla on se erikoispiirre, että sen adekvaattiuskriteerit ovat ymmärrettävästikin aina metakielellisiä. Tämän seikan mukanaan tuomiin ongelmiin sen enempää puuttumatta totean, että edellinen esimerkkilauseemme osoitetaan »formaalisti välttämättömäksi» osoittamalla, että suomen kieliopin sääntöjä mekaanisesti soveltamalla voidaan tuottaa ainoastaan sellaisia kieltolauseen objekteja, jotka ovat partitiivissa. Jälkimmäinen esimerkkilauseemme osoitetaan puolestaan »formaalisti välttämättömäksi» osoittamalla, että suomen kieliopin sääntöjä mekaanisesti soveltamalla voidaan tuottaa lause »Poika juoksee».

Seuraavaksi siirryn Q:n jälkimmäiseen teesiin. Sen kumoamisessa käytän apuna esimerkkiä, joka on niin yksinkertainen, että positivistinkin pitäisi se ymmärtää.

Olettakaamme, että äidinkielenämme

on kieli, jonka jokainen lause koostuu kahdesta sanasta, joista ensimmäinen on numero ja toinen on kirjain. Tämän kielen kielioppi olisi seuraavanlainen:

$$S \rightarrow N + V$$

$$N \rightarrow \left\{ \begin{array}{c} 1 \\ 2 \\ 3 \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \end{array} \right\}$$

$$V \rightarrow \left\{ \begin{array}{c} a \\ b \\ c \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \end{array} \right\}$$

Miten tätä kielioppia nyt pitäisi testata? Q_n käsityksen mukaan kielioppi on syntynyt jonkin korpuksen, esim. korpuksen »9b», »5c», »3a», perusteella. Seuraavaksi johdamme kieliopistamme joitakin lauseita, esim. »4d» ja »2b», jotka eivät kuulu alkuperäiseen korpuksemme. Toteamme kieli-intuitiomme tarjoaman uuden, loogisesti riippumattoman evidenssin perusteella, että kyseiset lauseet ovat korrekkejä, ja kielioppimme on siis konfirmoitu. Mutta koska se on empiirinen hypoteesi, emme voi koskaan tietää sitä ehdottoman varmasti todeksi.

Mikä tässä käsityksessä, jota edustavat positivistisen kielitieteen kannattajat Chomskysta ja Bierwischistä Bothaan ja Q_n :iin asti, on oikein vialla? Tai esittäköseni kysymyksen hieman täsmällisemmässä muodossa: mitä vikaa on käsityksessä, että lauseiden »4d» ja »2b» intuitiivisesti tiedetty korrektaus on uutta, loogisesti riippumatonta evidenssiä, joka konfirmoi empiirisenä hypoteesina esittämämme kieliopin? — On selvää, että äidinkielliseen korpuksemme on alun pitäen kelpuutettu ainoastaan korrekkejä lauseita; esim. sellaista mahdollista esiintymää kuin »a9b» ei ole kelpuutettu kor-

pukseen, koska se on kielemme säännön vastainen. Korpuksemme sisältää toisin sanoen ainoastaan sellaisia lauseita, jotka ovat kielemme säännön mukaisia. Nyt olisi ristiriitaista kuvitella, että korpuksen ulkopuolella voisi ylipäättään olla lauseita, jotka ovat kielemme säännön mukaisia mutta kuitenkin epäkorrekkejä. Tiedämme kielemme säännön intuitiivisesti, ja se — eikä korpus — on kuvauksemme kohde (sillä sen perusteella olemme todenneet korpuksen korrektiksi). Nyt meidän pitäisi testata kuvaustamme tarkastamalla, ovatko siitä johdetut lauseet »4d» ja »2b» korrekkejä vai eivät. Näiden lauseiden korrektiuden tai epäkorrektiuden vuoroetaan ratkaisemme sen mukaan, ovatko ne sopusoinnussa kyseisen kuvaamamme säännön kanssa vai eivät. Toisin sanoen lauseiden »4d» ja »2b» muodostaman kiertotien kautta testaamme kuvaamaamme sääntöä sen itsensä perusteella: min-käänlainen loogisesti riippumaton evidenssi ei tietenkään ole mahdollinen, sillä kuvauksemme kohde ja kuvauksemme korrektiuden kriteeri on yksi ja sama kieli-intuitio. Kuten Q_n on terävästi oivaltanut, tämä on »täysin typerä väite»; mutta niinpä se onkin johdonmukainen seuraus siitä, että Q_n :n tavoin sovelletaan empiirisen testaamisen käsittettä väkisin kielitieteelliseen kuvaukseen.

Positivistinen ajattelutapa johtaa siis positivistien itsensäkin mielestä typeriin tuloksiin. Siksi artikkelini päätteeksi olikin se, että kielitieteellinen kuvaus ei ole kielellisiä faktoja koskevien hypoteesien tekemistä vaan kieli-intuition eksplikoimista. Esimerkiksi lauseiden »4d» ja »2b» korrektiutta koskevat lauseet ovat yksinkertaisen kielimme eksplikaation adekvaatiuskriteerejä, ja niiden totuuden välttämättömyys osoitetaan formaalisti johtamalla lauseet »4d» ja »2b» kieliopin sääntöjen avulla. Nyt voidaan myös helposti nähdä, että Q_n suotta tuhlaa energiaansa syytellessään minua siitä, että olen ymmärtänyt Bothan väärin ja antanut samalla väaristellyn kuvan koko transformatioteoriasta. Tietysti olen ymmärtä-

nyt oikein Q:n esittämien Botha-sitaattien kirjaimellisen merkityksen; siihen ei tosiaankaan paljon vaadita. Mutta koko artikkelini ideahan on juuri siinä, että Botha, joka korrektisti esittelee transformationalistien vallitsevia tieteenfilosofisia oletuksia, on väärässä. (Kehotan Q:ä lukemaan edellä sanotun valossa artikkeliini sivut 5—8 — ja mieluummin koko artikkelin — uudelleen.)

Katson nyt kumonneeni Q:n molemmat teesit. Tilanpuutteen vuoksi en voi kommentoida hänen muita omituisia ja/tai hymyilyttäviä väitteitään. Totean lyhyesti, että hänen tulkintansa, jonka mukaan minä muka väheksyisin intuition merkitystä, perustuu niin moninkertaiseen väärinkäsitykseen, että sitä on mahdotonta ryhtyä oikomaan. Hänen väitteensä, että samastan transformaatiokieliopin synkroniseen lingvistiikkaan, lyö minut ällikällä.

Haluan lopuksi korostaa, että tässä keskustelussa ovat todella esillä syväleikkävyt, kielitieteen perusteita koskevat kysymykset. Suhteessamme kieleen ja kielitieteeseen Q. ja minä edustamme eri tieteenkäsityksiä. Hänen positivistisen näkemyksensä mukaan kielitiede on tiede, joka tutkii ja selittää luonnontapahtumia. Oman käsitykseni mukaan, jota voisi nimittää »hermeneuttiseksi», kielitiede on tiede, joka tulkitsee ja eksplikoi erästä inhimillisen käyttäytymisen perustana olevaa (intuitiivisesti tiedettyä) sääntö- ja käsitejärjestelmää. Tilanpuutteen vuoksi minulta on jäänyt vielä paljon sanomatta, ja siksi on mahdollista, että jotkut edelleenkin ymmärtävät tai haluavat ymmärtää minut väärin. Tämän varalta ilmoitan, että tulen tuonnempana esittelemään näitä käsityksiäni laajemmissa puitteissa.

Esa Itkonen